

*Krajcsír Piroska***A magyarországi örmény kolónia és a néprajzkutatás a XIX-XX. század fordulóján –1. rész**

Hosszú történelmi múltra visszatekintő népek történetében nem szokatlan az a jelenség, hogy gazdasági, történelmi-politikai, vagy egyéb okok (természeti katasztrófák) miatt lakosai tömegesen vándorolnak el, s keresnek új hazát maguknak. Szerencsésebb sorsú népeknél a jelenség nem ismétlődő jellegű, ám Örményország geopolitikai helyzete miatt, a tömeges elvándorlás az örmény történelem gyakori jellemzője, sajátossága lett. Ennek következtében az örmény diaszpóra azzal a történelmi jellegzetességgel jött létre, hogy a kilikiai királyság megszűnéséig (1375), valamint az I. Örmény Köztársaság megalakulásától (1918) kezdődően volt és jelenleg is van anyaországa. Az első kolóniák (VI-VII. sz.) a Földközi-tenger térségében keletkeztek, s az új és újabb kirajzásokat követően a XXI. századra az öt világrész szinte minden országában megtalálhatók.

A magyarországi örmény kolónia Erdélyben alakult ki a XVII. század utolsó harmadában. Egy származásföldrajzi szempontból meglehetősen különmű,² viszont szociális szempontból egyező, főként kézművesekből és kereskedőkből álló „csonka társadalom” lépte át a Kárpátok vonulatát. A beköltözés évének hagyományosan 1672-t - a szucsavai örmények Besztercere településének időpontját - jelöli meg a szakirodalom.

A gazdaságilag egykor nagyon jelentős, kifelé zárt, magyarul alig, vagy nehezen beszélő erdélyi örmény kolónia lakossága a XIX. század utolsó harmadában (alig kétszáz évvel a betelepedés után) már az

etnikai és nyelvi asszimiláció küszöbén állt. Úgy látszott, hogy ez a XVIII. század elején megkezdődött folyamat visszafordíthatatlanul a végéhez közeledik. Az örmény kolónia lakossága ekkor még nem érzekelte a veszélyt. Az iparos-kereskedő örménység csak akkor kezdett el saját történelmi múltja és nemzeti értékei felé fordulni, amikor a XIX. század második felében saját értelmisége kondította meg kétségbeesetten a vészharangot.

Keserű szívvel vették tudomásul az erdélyi örménység asszimilációját: „aki csak fél évet töltött e városban, kénytelen megállapítani hogy ez az örményekből álló város teljesen magyar „³ „Két és fél évszázad alatt a beolvasztó és átalakító munka tehát végbement, s ma már ez a faj annyira magyar, mint a legtelivérbennszülött. S éppen annyira nem él kereskedői szellem benne, mint a magyarban, s előítéleteiben, jó és rossz tulajdonságaiban is hozzáidomult mintaképéhez, melyre formálódott”⁴ -

„A néprajznak kell ama védő bástyának alapjait leraknia, mellyel fajunk a maga különállásával a népek családjában megerősödhetik, és megőrizheti eredetiségét.”¹

vélekedik a századvég nagyhírű újságírója, *Zuboly*, azaz *Bányai Elemér*. A Magyar Szemle és a Fővárosi Lapok cikkeiben is hasonló értékeléseket olvashatunk: a kétszáz éves együttlét eggyé olvasztotta az örményt a magyarral; az örmények igaz magyar hazafiak; nem tekintik őket külön nemzetiségnek; nem képeznek külön elemet a magyar társadalomban.⁵

A beolvadást katalizáló tényezők között nem elhanyagolható körülmény, hogy az örmények már századokkal korábban elhagyták anyaországukat, s a vándorlás során bizonyos nemzeti vonások - mint lepke szárnyáról a hímpor - még Magyarországra költözésük előtt letörölődtek. A három részre szakadt, több ezer kilométer távolságban lévő anyaországgal szinte lehetetlen volt gazdasági vagy kulturális kapcsolatot kiépíteni, hiszen annak területe keleti és nyugati nagyhatalmak vetélkedésének (török-perzsa, orosz-perzsa, orosz-török háborúknak) állandó színtere volt.

A feudalizmus korában kialakuló kolóniák közösségi élete az örmény apostoli egyház köré épült. A Magyarországra betelepülő örmények az autokefál, monofizita örmény apostoli egyház hívei voltak, mely a nemzeti identitásörzés egyik záloga volt az államiság elvesztése után. Az örményeket a Kárpátokon átvezető *Zilifdár Oglu Minász*,⁶ valamint *Verzár Oxendius* püspökök nevéhez fűződik az örmények katolikus egyházzal kötött uniója. Ennek során a liturgia s annak nyelve örmény maradhatott ugyan, de a szervezeti önállóságuk megszűnt, sőt, Oxendius halála (1715) után az önálló püspökség is elveszett, mivel a kolónia vezetői nem tudtak megegyezni az új püspök személyében. Az unió, s ezt követően az örmény püspökség elvesztése volt az első állomás az asszimiláció útján. Az erdélyi örmények tudták ezt, s még a XIX. század végén is harcoltak püspökségük visszaállításáért.⁷

A beköltöző örmények feudális szerkezetű országba érkeztek, s kezdetől fogva igyekeztek a magyar társadalom kínálta keretekbe illeszkedni. Foglalkozásukat tekintve főleg kézművesek (tímárok) és kereskedők voltak. Kiváltságlevelek (1684 - Petele, 1696 - Ebesfalva, 1726

- Szamosújvár) a szabad kereskedést, következésképp a gyors meggazdagodást is lehetővé tették számukra. A feudális szerkezetű Magyarországon azonban épp a leggazdagabb örmény családok nem tudták tovább forgatni a kereskedésből szerzett tőkéjüket. Idegenek lévén, fölbirtokot nem vásárolhattak, polgári származásuk miatt hivatalt nem tölthettek be.⁸ Ezért - elfogadva a magyar értékszemléletet - igyekeztek nemesi oklevelet szerezni, s törekvésük oly sikeres volt, hogy 1740- 1840 között már 88 örmény család⁹ kapott nemesi címet. Dél-alföldi birtokvásárlásaik révén ezek a famíliák földrajzilag is elszakadtak a korábbi örmény városoktól, s egyebekben is igyekeztek hasonulni a magyar nemességhez (családnevek magyarosítása, vegyes házasságok). A magyarországi örmény kolóniát így épp a vezetésére hivatott tagjai hagyták el, s éppen akkor, amikor a megváltozott társadalmi-politikai körülmények miatt a közösségnek a legnagyobb szüksége lett volna rájuk.

A XVII-XVIII. században az örménylakta városok fő törekvése a szabad királyi városi cím, s az ezzel járó kiváltságok elnyerése volt. Erzsébetváros és Szamosújvár egymással versengve igyekezett bejutni a kiváltságosok közé. Céljukat szinte egyszerre érték el a XVIII. század utolsó éveiben, ám a privilégiumért nagy árat fizettek: az iskolákban kötelezően be kellett vezetni a magyar nyelvű oktatást, s a közigazgatás nyelve is magyar lett. A nemzeti identitás egyik legfőbb ismérve és záloga, az anyanyelv egyre inkább a magánszféra, a családi élet keretei közé szorult vissza. Az 1840-es években már a templomi prédikációk egy része is magyarul hangzott el.¹⁰ A nyelvből előbb a komplikáltabb grammatikai formák tűntek el, majd a fogalmak, aztán az igék, végül az

indulatszavak. A XX. század elejére az örmény beszélt nyelv állapota (minden harmadik-negyedik szó magyar volt) híven mutatta a nyelvi asszimiláció mértékét.¹¹

Az erdélyi örmények asszimilációs állomásainak vizsgálatánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt sem, hogy Erdély gazdasági szerepe, jelentősége a XIX. század második felében, különösen a dunai gőzhajózás megindulása után egyre csökkent. Az alföldi puszták benépesültek. A gabonakereskedelem új lehetőségeire - talán éppen az említett szemléletváltás miatt - nem figyelt fel az új örmény nemzedék. Az egykori ügyes kereskedők utódai között nem akadt egyetlen *Tímár Mihály* sem. A feudális korlátok 1848 utáni feloldásával, a polgárosodás általános megindulásával megszűnt az örmény városok korábbi zártsága, homogenitása. A jobb piaclehetőség reményében az örmény kereskedők nagy része elköltözött az örmény többségű lakóhelyéről.

A századvég örmény értelmisége az elmagyarosodás egyik okának a magyar feudális társadalmi érték szemlélet kritikátlan átvételét tartotta.¹² Ez utóbbi azt jelentette, hogy a kereskedő és az iparos - hiába produktív eleme a társadalomnak - a nemesség szempontjából alacsonyabb rendű közösségi lénynek számított. A társadalmi ranglétrán felemelkedni vágyó fiatalabb korosztály ezért nem folytatta ősei foglalkozását, hanem hivatali és értelmiségi pályák felé tájékozódott,¹³ rosszabb esetben a nemességet és főnemességet majmoló szokásokkal, vérbeli magyar dzsentri módjára hágott nyakára az apái által megszerzett vagyonnak.¹⁴ Jellemző a korabeli közgondolkodásra a nemes (!) *Issekutz Bogdán* jogász esete, akit az udvari kancelláriától Kolozsvárra helyeztek volna, ám a terv egy gögös

nemesi közbeszóláson megbukott: „Csak nem ülök széket egy olyannal, kinek apja a pudli (pult) mellett állott?”⁵

A XIX. század erdélyi örménysége előtt valóban nem volt más lehetőség, mint betagozódni abba a társadalomba, amelybe elődeik már gyökeret vertek, s a közvélkedés által örmény jellemzőknek tartott tulajdonságaikat - becsületesség, szorgalom, hagyománytisztélet, takarékoság,¹⁶ közügyek iránti elkötelezett áldozatkészség, családszeretet, polgári erények¹⁷ - a gazdasági téren elért sikerek után a társadalmi sikeresség szolgálatába állították. Ennek eredménye az 1800-as évek második felében világosan megmutatkozott. A század utolsó évtizedeiben a kulturális és társadalmi élet szinte minden területén kiemelkedő helyet foglaltak el az örmények.¹⁸

A magyarországi nemzetiségek körében nem egyedülálló jelenség az, ha egy kisebbség a gazdasági és/vagy szociális felemelkedéssel együtt - esetleg annak árán - nyelvet és identitást cserél.¹⁹ Az ősei foglalkozásához, életmódjához látszólag hűtlen hazai örmény értelmiség egy része azonban felismerte, hogy nemzeti sajátosságainak végleges elvesztése valós veszély, ezért széles körű mozgalmat indított a még meglévő értékek felkutatására, megőrzésére, az asszimilációs folyamat megállítására, sőt, visszafordítására. Felismerték, hogy a nyelv az identitás legfőbb záloga, a közösség kohéziós ereje. Szorgalmazták az örmény nyelv újratanulását, illetve alkalmazását a mindennapi életben.²⁰

Szongott Kristóf, szamosújvári gimnáziumi tanár *Govrik Gergely* mechtarista pappal közösen szerkesztette az Armeniát. Szongott sikeresen gyűjtötte maga - és a folyóirat - köré a korszak legkiválóbb közíróit, armenistáit, néprajzkutatóit. A

lapban legtöbbet publikáló írók: *Molnár Antal, Gopcsa László, Pátrubány Lukács, Merza Gyula, Herrmann Antal, Avedik Lukács, Tőrös Tivadar, Esztegár László és Cselingárján Jakab* többnyire rangos budapesti, kolozsvári és erzsébetvárosi lapok szerkesztői, illetve munkatársai is voltak.

Folytatjuk

Jegyzetek:

- ¹ Dr. Kuun Géza beszéde az 1896-os millenniumi díszülésen. *Ethnographia*. Budapest, 1896/4.245.p
- ² Szongott Kristóf: A magyarhoni örmény családok genealógiája. Szamosújvár, Todorán, 1898. 7-9.p; Avedik Lukács: Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája. Szamosújvár, 1898. 255-257.p; Garda Dezső: Gyergyói örmények könyve, Budapest, 2007.1.103-218.p
- ³ Esztegár László: Az 1889. évi E.M.K.E. gyűlés színhelye. *Armenia*, 1889. 279-289.p
- ⁴ Bányai Elemér: Egy népfaj pusztulása. In: *Az örmény metropolisz*, Budapest, 2001.117.p
- ⁵ *Armenia*, Szamosújvár. 1890. 28-29.p; 1891. 213.p
- ⁶ Sajátos örmény hagyomány, hogy az örmény állam megszűnése után az egyház átvette annak bizonyos funkcióit; az egyházi vezetők egyben politikai vezetők is voltak, és az örmény közösség érdekeit a világi hatalmak felé (még a XX. század elején is) eredményesen képviselték.
- ⁷ Merza Gyula: A magyarörmények ethnográfiai hanyatlásának okairól és azok orvoslásáról. *Armenia*, Szamosújvár. 1895. 256, 315, 387.p
- ⁸ Szongott Kristóf: Szamosújvár szab. kir. város monográfiája. 1700-1900. III. kötet. Todorá, 1901. 5.p
- ⁹ Vörös Antal: A magyarországi örmény társadalom a feudalizmus korában (1672-1848). In: *Az örmény-magyar történelmi és kulturális kapcsolatok történetéből*, Bp., 1983.
- ¹⁰ Bányai Elemér: Egy népfaj pusztulása. In: *Az örmény metropolisz*, Budapest, 2001.114.p
- ¹¹ Uo. 117-118.p
- ¹² Molnár Antal: Szamosújvár és az örmények. In: *Armenia*, Szamosújvár. 1901.139.p
- ¹³ Donszki Lukács: A mi örményeink. *Armenia*, Szamosújvár. 1895. 286.p
- ¹⁴ Bányai Elemér: Egy népfaj pusztulása. In: *Az örmény metropolisz*, Budapest, 2001.115.p
- ¹⁵ Szongott Kristóf: Szamosújvár szab. kir. város monográfiája. 1700-1900. III. kötet, Todorán, 1901. 5.p
- ¹⁶ Fogolyán Tivadar: Az örmények állása az európai társadalomban. *Armenia*, Szamosújvár. 1888. 46.p
- ¹⁷ Donszki Lukács: A mi örményeink. *Armenia*, Szamosújvár. 1895. 287.p
- ¹⁸ dr. Réthy László: A magyar örmények. *Ethnographia*, Budapest. 1890/4. 203.p
- ¹⁹ Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon. Budapest, Auktor, 1998.178.p
- ²⁰ Gábrus Zachár tanító, 1834-ben erdélyi örmény iskolák számára írt magyar-örmény ábécéskönyvet adott ki. A kolóniakutató történeti gondolkodás első magyarországi örmény képviselője a pap-tanár, Lukácsy Kristóf volt. Ő írta meg latin nyelven az első könyvet az erdélyi örmények történetéről (*Historia Armenorum Transylvaniae*, Vienna, 1859), örmény-magyar-latin szótára azonban kiadatlan maradt.
- ²¹ Govrik Gergely, Szongott Kristóf: Előfizetési felhívás. *Armenia*, Szamosújvár, 1887.1. 2.p